

## РАБАЊЕ МАРКСОВОГ ХУМАНИЗМА

Марксов хуманизам се истиче повесним светским значајем у хуманистичким мишљењима и покретима. По снази, дубини и распрострањености утицаја, Марксова хуманистичка мисао и дело превазилазе његову епоху и отварају видике будућности. Нада свих хуманистичких мислилаца и посленика добиле су с Марксом теоријску дању потврду и изглед могуће праксе. Друштво слободних људи, тај недосањани сан човечанства, у обзорју хуманистичке филозофије поприма ликове јаве — теоријски утемељено на закону развика људске историје, кога је открио Маркс, а практично засновано покретом револуционарног пролетаријата, кога је организовао Маркс.

Повезаност теоријске и практичне стране је особеност Марксовог хуманизма. Прво, како је Марксу филозофија хуманизма великих претходника теоријски извор, а револуционарна испуњања пролетаријата практична основа. Друго, што су Марксова мисао и дело извор новом теоријском и практичном хуманизму. У оба случаја Марксов хуманизам је производ развика ових повезаних страна хуманизма. Излагање развика Марксовог хуманизма осветљава пут његовог мисаоног развоја у целини — филозофског, идеолошког, научног и теоријског уопште. А мисао и дело Карла Маркса су нераскидиво повезани.

У једном раду који истиче „неке битне тачке о којима треба повести рачуна при проучавању историје настанка марксизма кад се ради о филозофским питањима”, Берџ Лукач изванредно приказује „Марксов развојни пут” и оцртава „духовну физиономију младог Маркса”. Лукач слика Марксово бурно сазревање и тежњу за свестраношћу: „Видимо да су се код Маркса већ у његовој раној младости изразито истицале касније одлучујуће интелектуалне карактеристичне црте. Од самог почетка је у њему силна жеља за универзалним усвајањем и прерадом највећег блага знања епоха, а неупоредива је критичност са којом он сваки пут прилази затеченом идејном материјалу. При том се одликује таквом одлучношћу и стриктношћу у схватању проблема од централног значаја каква је крајње ретка у историји људског мишљења, и то проблема који је извучао из сложеног, замршеног комплекса питања које су претходници оставили нерешене. Истовремено му је својствена и страсна тежња за свестраношћу, фаустовска незаситост у откривању свих страна феномена, као и неуморност у истраживању која се не може задовољити све док се не схвати, тачно постави и реши цео проблем.

Уз то, код младог Маркса је брзо, одлучно испољавање свих ових црта интелектуалног карактера нешто више него просто превремено сазревање великог генија. Мало је личности у светској историји код којих се као код њега могла запазити таква тесна повезаност индивидуалног и општег друштвеног развојка”.<sup>1)</sup>

Повезаност индивидуалног и општег друштвеног развојка у почетку је дата породичним приликама и друштвеним околностима у Рајнској области (у којој је Маркс рођен). Рационалистичке и либералистичке идеје Маркс је усвојио од свог оца у време кад је од мајке већ осетио моћ топлине и благодати племенитог људског бића. У Рајнској области тог времена још је било одсјаја француске револуције и у феудалној Немачкој се осећао Наполеонов утицај. Истина, немачка буржоазија још није била толико развијена да би освојила власт, нити је пролетаријат постигао степен развоја који би омогућио револуционарни покрет. Притешњена аристократијом и феудалном реакцијом, буржоазија је улазила у нагодбе које је не би бациле у револуционарни преврат све бројнијег и јачег пролетаријата. Револуционарни преврат у Немачкој тада могао је бити само „у области чисте мисли”.<sup>2)</sup> Али тај пут развојка „у немачким облицима” морао се прећи да би био превладан, да би се дошло до стварног револуционарног покрета. И Маркс у филозофском погледу прошао идеализам, пре него што га је критички превладао. Тај пут нам показује већ његов матурски рад, писмо оцу из преломне године студија и особито докторска дисертација.

„Размишљања младића приликом избора позива”, Марксов матурски рад,<sup>3)</sup> показује озбиљно и одлучно хуманистичко опредељење. Оно би у оним условима било незамисливо без религиозне љуштуре: „И човеку је божанство дало један општи циљ, да оплемени човечанство и себе, али је оно њему самом препустило да пронађе средства помоћу којих он то може постићи; оно је њему препустило да изабере место у друштву које му најбоље одговара, са којег најбоље може уздићи себе и друштво”. Та љуштурска је отпала после неколико година, а трајно је остало високо хуманистичко становиште.

Разматрајући околности избора, Маркс матурант је написао: „и ако нам животне прилике допуштају да изаберемо било које занимање, онда треба да изаберемо оно које нам јамчи највеће достојанство, које је засновано на идејама у чију смо истинитост потпуно убеђени, које нам даје најшире поље да делујемо за човечанство и да се сами приближимо оном општем циљу за које је свако занимање само средство — да се приближимо савршенству”.<sup>4)</sup> Занимање

<sup>1)</sup> Б. Лукач, *Млади Маркс*, Београдски графичко-издавачки завод, Београд, 1976, стр. 8.

<sup>2)</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс, *Немачка идеологија*, I књига. К. Маркс — Ф. Енгелс, *ДЕЛА*, Том 6. „Просвета”, Београд, 1974, стр. 15. Даље: МЕД.

<sup>3)</sup> *Размишљања младића приликом избора позива*, Марксов матурски рад, Тријер, август 1835, МЕД, Том 1, стр. 3.

<sup>4)</sup> Нав. дело, стр. 5.

обезбеђује достојанство, оно што човека највише уздиже, али „само оно занимање у којем се ми не појављујемо као понизно оруђе, него у којем ми у нашем кругу самостално стварамо”, „које не изискује никаква недостојна, чак ни на изглед недостојна дела”.<sup>5)</sup> Природа човека је таква да свој расцвет може достићи само ако ради за добро човечанства. „Ако ствара само за себе, он може, истина, бити чувен научник, велики мудрац, одличан песник, али никад потпуни, стварно велики човек”.<sup>6)</sup>

Из Марксовог писма оцу<sup>7)</sup> дознајемо о културном, уметничком, правном и филозофском развитку у току студија у Берлину. Тада, у својој деветнаестој години, Маркс се после Кантове и Фитгове филозофије упознаје с Хегеловом. Уз Хегелов филозофски систем написао је рад „због којег сам се донекле упознао са природном науком, са Schellingom, са историјом, рад који му је задао бескрајну главобољу и који је тако /конфузно/ писан (пошто је управо требало да предствала нову логику) да се сад и сам једва могао разабрати у њему”. Затим „упознао сам се са Хегелом од почетка до краја, заједно са већином његових ученика” и после неколико састанака са пријатељима доспео у један докторски клуб, међу чијим члановима је било неколико приватних доцента. „Ту се у препирци испољавало много супротних гледишта, а ја сам све чвршће се везивао за садашњу филозофију света, од које сам намеравао да умакнем; али све звучно богатство у мени беше занемело, спопало ме је право беснило ироније, што се, без сумње, и могло лако десити после толико негирања”.<sup>8)</sup>

Маркс није могао да умакне од утицаја Хегела а да га критички не надвлада. Први плодови тешке идејне борбе обликовани су литерарно у Марксовој докторској дисертацији, започетој 1839. године. Од избора теме, примене методе у разматрању филозофских, друштвених узрока, односа и последица, до резултата који природно следе из извесне, виспрене али изненађујуће тачне и дубоке обраде — све је у тој дисертацији указивало на могућност, у оно време неслућену, критичког развијања Хегелове и томе уопште филозофије.

У докторској дисертацији „Разлика између Демокритове и Епикурове филозофије природе”, Маркс се критички односи према Хегеловој филозофији у мери одређеној предметом расправе, односно разматрањем њихових схватања а не непосредно критиком Хегелових схватања.<sup>9)</sup> Високо признање епикурејској и стоичкој филозофији одао је Маркс насупрот Хегеловој ниској оцени ових филозофских система.<sup>10)</sup> Он признаје Хегелу да је у „Историји филозофије”, „од које се тек историја филозофије уопште и може датирати”, у основи тачно одредио оно опште у овим филозофским циклусима, али

<sup>5)</sup> Исто, стр 5—7.

<sup>6)</sup> Исто, стр. 7.

<sup>7)</sup> Писмо оцу, К. Маркса, Берлин, 10. новембра 1837. МЕД, Том 1, стр. 9—17.

<sup>8)</sup> Исто, стр. 14—15.

<sup>9)</sup> Маркс, *Разлика између Демокритове и Епикурове филозофије природе*. МЕД, Том 1.

<sup>10)</sup> Исто, стр. 76, 82, 93, 97.

да циновски мислилац није увидео „велики значај који они имају за историју грчке филозофије и за грчки дух уопште”.<sup>11)</sup>

Критички однос према Хегеловој филозофији је критички однос према филозофији уопште. То је схватање да „у историји филозофије има чворних тачака” које значе преокрет дат њеним развојем. Историјска је нужност да филозофија, као што је случај с Хегеловом; „кад обухвати цео свет, устаје против појавног света”. Пошто „свет који стоји наспрам филозофије целовите у себи — јест разложен свет” и у филозофији се противречност и „љена објективна општост се преобраћа у субјективне облике појединачне свести”. Као што у људској историји после великих катастрофа долази гвоздено доба, срећно ако га обележавају борбе титана, јер на другом елементу заснивају свет, тако су „ешикурејска и стоичка филозофија представљале срећу свога времена”. Наиме, „титанска су времена она која долазе за неком целовитом филозофијом и њеним субјективним развојним формацијама, јер циновски је расцеп који чини њихово јединство”.<sup>12)</sup>

У разматрању субјективне поенте филозофије Маркс теоријски надвисује Хегелове следбенике закључујући да „у његових ученика долази до изражаја пуко незнање ако ову или ону одредбу његова система објашњавају акомодацијом и сличним стварима, једном речи с *моралне* тачке гледишта. Они заборављају да су још сасвим недавно били одушевљене присталице свих његових једностраности, што им се евидентно може доказати из њихових сопствених списа”. За Хегела, мисли, наука није нешто што се готово прима, већ нешто што је у настајању и према своме систему он се налазио у непосредном супстанцијалном односу, а они у рефлектованом. Ако су ту науку примили у већ готовом облику с наивним, некритичким поверењем, нимало није савесно да замерају свом учитељу скривену намеру иза његовог сазнања.<sup>13)</sup>

Овде је Маркс неупоредиво поштенији према Хегелу, већ и тиме што критикује њихово сумњичаво нефилозофско становиште и развија филозофско: „Може се замислити да неки филозоф због ове или оне акомодације учини ову или ону недоследност; он сам може бити свестан тога. Једино чега он није свестан јесте да могућност ове привредне акомодације има најскривеније корене у каквој недовољности или недовољној формулацији самог његова принципа. Ако се, дакле, неки филозоф збиља акомодирао онда његови ученици треба из његове личне суштинске свести да објасне оно што је за њега *самог* имало облик *езотичне* свести. На тај начин, оно што изгледа као напредак свести представља у исти мах и напредак знања. Не сумњичи се партикуларна савест филозофа, него се контролише његова суштинска форма свести, диже се из одређеног облика и значаја и на тај начин се истовремено и превазилази.

<sup>11)</sup> Исто, стр. 93.

<sup>12)</sup> Исто, стр. 74—76.

<sup>13)</sup> Исто, стр. 144.

Ја уосталом овај нефилозофски заокрет великог дела Хегелове школе посматрам као појаву која ће увек пратити прелаз из дисциплине у слободу".<sup>14)</sup>

Доследност, с којом Маркс иступа према Хегелу, односно филозофима и филозофији, јесте лик савести као и знање. Одступајући од Хегела, он одмах и на сопственом примеру показује да је напредак савести заиста и напредак знања. Читава његова дисертација је обарање одомаћене предрасуде, старе колико и историја филозофије, да су Демокритова и Епикурова физика идентичне тако да се у Епикуровим изменама виде само мисли које су му произвољно падале на памет. Зато што су разлике скривене, Маркс је принуђен да залази у привидне микрологије и доказује да је „суштинска разлика између Демокритове и Епикурове физике, разлика која се протеже и на најситније детаље”.<sup>15)</sup>

Иако два филозофа проповедају исту науку, на исти начин, стоје дијаметрално супротно у свему што се тиче истине, извесности, примене ове науке, односа мисли и стварности уопште.<sup>16)</sup> Принципи Демокритове и Епикурове физике неоспорно су исти — атоми и празан простор. Епикур се слаже с Демокритом у две претпоставке кретања атома у празном простору: 1<sup>о</sup> пад по правој линији и 2<sup>о</sup> због одбијања многих атома. Од Демокрита се Епикур разликује у *деклинацији атома* с праве линије.<sup>17)</sup> Деклинација атома је закон који прожима целу Епикурову физику, а одређеност његове појаве зависна је од сфере у којој се он примењује.<sup>18)</sup> „Стога налазимо да Епикур примењује и конкретније облике одбијања; у политичкој области то је *уговор*, у социјалној *пријатељство*, које се велича као оно што је најзвишеније”.<sup>19)</sup>

Демокрит за својство атома узима насилно кретање, као дело следећности; као супстанцију нужности наводи ковитлац, који настаје из одбијања и сударања атома. Док је Демокрит знао само за материјалну страну одбијања, а не идеалну — као самоодређење, Епикур овом деклинацијом атома истакнуто је одређење облика и остварена противречност која се налази у појму атома.<sup>20)</sup> Демокрит као принцип примењује *нужност* (детерминизам), а Епикур *случај*. За Демокрита „људи су уобразили привиђење случаја, — што је манифестација њихове сопствене немоћи”. За Епикура „*Нужност*, коју су неки увели као свевладарку, *не постоји*, него је нешто *случајно*, а нешто зависи од наше воље”. Њему „свуда стоје отворени путеви ка слободи”.<sup>21)</sup>

Два филозофа разликују се и у начину примене научних знања. Демокриту „не да мира *жеђ* за знањем; али у исти мах све даље га гони *незадовољност истинитим*, то јест филозофским зна-

<sup>14)</sup> Исто, стр. 144—145.

<sup>15)</sup> Исто, стр. 99.

<sup>16)</sup> Исто, стр. 100—101.

<sup>17)</sup> Исто, стр. 107.

<sup>18)</sup> Исто, стр. 110—111.

<sup>19)</sup> Исто, стр. 113.

<sup>20)</sup> Исто, стр. 112—113.

<sup>21)</sup> Исто, стр. 104.

њем".<sup>22)</sup> Њему, који пролази „пола света“ у учењу, „*атом је само општи објективан израз емпиричког истраживања природе уопште*".<sup>23)</sup> Супротан је лик Епикура, задовољног и блаженог у филозофији, којом стиче истиниту слободу.<sup>24)</sup> Као принцип Епикурове филозофије природе Маркс наводи слободу у сазнању. „Када природу сазнајемо као умну, наша зависност од ње престаје. Она за нашу свест није више граница, и управо Епикур од облика свести у његовој непосредности, од бића за себе ствара облик природе. Само ако се природа сасвим ослободи од свесног ума, ако се посматра као ум у њој самој, она постаје власништво ума”.<sup>25)</sup> Зато закључује да је Епикурова „*атомистика* са свим њеним противречностима спроведена и довршена као природна наука самосвести”.<sup>26)</sup>

Из разматрања разлике Демокритове и Епикурове филозофије природе, за Маркса произилазе консеквенције превладавања метафизичког материјализма и заснивање дијалектике на материјализму, али их за себе још не усваја и не развија. Док за Демокрита време нема значаја, за Епикура је оно апсолутна форма појаве. Време се одређује као акциденција акциденције, а акциденција је мењање супстанције уопште. Време, „промена коначнога, на тај начин што се узима као промена, исто толико је стварна форма која раздваја појаву од суштине, узима је као појаву, колико и форма која је враћа у суштину”.<sup>27)</sup> Променљивост чулног света има своју одвојену егзистенцију у свесној чулности, те Маркс закључује за Епикура: „*Чулност човека је, дакле, отеловљено време, егзистирајућа рефлексија света чула у себи*”.<sup>28)</sup>

У дисертацији Маркс још плива у водама филозофије самосвести, али је очигледно његово окретање политици, доцнијем жаришту сваке критике филозофије. Овде је атом природна форма апстрактне, појединачне самосвести, чулна природа је само опредмећена емпиричка, појединачна самосвест, а та самосвест је чулна.<sup>29)</sup> Али је сада то тек један правац у филозофији самосвести — *либерална партија* насупрот *позитивној филозофији*. Чин либералне партије је критика, окретање филозофије свету. Уза све противречности, либерална партија је свесна принципа и своје сврхе и само она долази до реалног напретка.<sup>30)</sup> Овим је Маркс искорачио из света теорије одвојене од света и почео повезивање теорије, односно филозофије, са стварним светом и повезивање теоријске борбе са стварним борбама, а тиме је бачена нова светлост на теорију и праксу хуманизма.

Политичку страну хуманизма Маркс ће даље развијати одмах после завршетка дисертације у публицистици. Либералну партију, достојну савеза с филозофијом, повезаће с либералном позицијом,

22) Исто, стр. 102.

23) Исто, стр. 129.

24) Исто, стр. 103.

25) Исто, стр. 86.

26) Исто, стр. 129.

27) Исто, стр. 121.

28) Исто, стр. 122.

29) Исто, стр. 123.

30) Исто, стр. 146.

а ову с либералном опозицијом. Одавде је само корак до усвајања комунистичких идеја, које су до Маркса дошле делом из немачких, а већим делом из француских извора, Усвајање комунистичких (социјалистичких) идеја временски се поклапа с усвајањем Фојербахова учења, и то опет уз дубоку и свестрану критику и превазилажењем њихових ограничености, односно повезивањем материјализма и дијалектике с хуманизмом. Тло је било припремљено критиком положаја штампе — цензуре и слободе штампе — и Марксовим радом као сарадника и уредника „Рајнских новина”.

У критици цензуре морало се поступати крајње опрезно, као и у својој критици постојећих феудалних односа у реакционарној Пруској, због помног мотрења стварне цензуре. Ипак је Маркс писао да је под цензуром сиво у сивом једина и једино дозвољена боја слободе, да „духовно сунце, ма у колико индивидуа и предмета да се прелама, сме да рађа само једну, само званичну боју”. Цензура дозвољава само *скромно* испитивање истине, насупрот томе што истина има субјективан (индивидуално поимање) и објективан (одређен природом предмета) карактер. „У истину спада не само резултат него и пут до њега. Испитивање истине мора и само бити истинито, истинито испитивање јесте широм распрострајена истина, чији се расути делови сабирају у резултату... Ви истину схватате апстрактно и дух претварате у *истражног судију* који је сувопарно уноси у *записник*... као да је истина оно што нареди влада...”<sup>31)</sup> Пошто је та установа лоша, а установе су моћније од људи, право радикално излечење цензуре, сматра Маркс, било би њено укидање.<sup>32)</sup>

За карактер цензурисане штампе Маркс налази да је то бескарактерна наказност слободе, цивилизовано чудовиште, напарфимисано грдило. Суштина слободне штампе је разумна и морална суштина слободе.<sup>33)</sup> За разлику од цензуре, која је као критика монопол владе, истинска цензура је *критика* коју слобода штампе рађа из себе саме, заснована у самом бићу слободне штампе.<sup>34)</sup>

Већ је у дисертацији Маркс показао колико је проницљив аналитички и колико оштроуман синтетички дух. Ове особине у дебатама о слободи штампе он сјајно доказује. Слободу штампе не сматра одвојеном од других облика слободе; с губитком слободе штампе и све друге слободе постају илузорне. „Сваки облик слободе условљава друге облике, као што један део тела условљава остале. Кад год се нека одређена слобода доводи у питање, доводи се у питање цела слобода. Кад год се одбацује неки облик слободе, одбацује се цела слобода, која после тога може водити само привидан живот, јер ће до чисте случајности зависити у којој ће се области неслобода јавити као владајућа сила. У случају произвољности неслобода је правило, а слобода изузетак. Стога, кад је реч о неком *посебном* постојању слободе, ништа није погрешније него мислити да је то неко *посебно*

<sup>31)</sup> К. Маркс, *Примедбе поводом пруске интервенције о цензури*. МЕД, том 1, стр. 180. 181.

<sup>32)</sup> Исто, стр. 195.

<sup>33)</sup> К. Маркс, *Дебате о слободи штампе*. МЕД, том 1, стр. 220.

<sup>34)</sup> Исто, стр. 221.

питање. То је опште питање у оквиру једне посебне сфере. Слобода остаје слобода, било да се испољава у штампарској боји, или у власништву земље, или у неком политичком скупу...<sup>35)</sup> Слобода је целовита и обухвата *садржај* и исто толико *начин* живота, не само да се чини оно што је слободно, него и да се то чини слободно.<sup>36)</sup> Слобода је остварење човека, неслобода је истинска смртна опасност.<sup>37)</sup> Слободна штампа је вид народног духа „вазда будно и свевидеће око народног духа, оличење поверења народа према самом себи, ... отеловљена култура...“<sup>38)</sup> Насупрот њој стоји цензура, која чак не постиже ни своју сврху, јер од забрањене књиге ствара догађај, изванредну књигу, драгоцену изузетак од неслободе.<sup>39)</sup>

Све радикалнији хуманистички и политички ставови младог уредника „Рајнских новина“ („Rheinische Zeitung“) имали су за непосредне последице Марксово иступање из редакције у марту 1843. године и ускоро гашење листа. Маркс убрзо почиње преговоре с Ругеом о покретању једног часописа, који би окупио прогресивне Немце и Французе („Deutsch-Frenzösische Jahrbücher“, 1844, у Паризу).

У писмима Ругеу, објављеним у овом часопису, Маркс даље развија критику постојећег друштва, које назива старим светом. Стари свет припада филистру, а филистарски свет је *политички свет животиња*, конзистентан систем чији је принцип *обешчовечени свет*.<sup>40)</sup> Немачка је најсавршенији филистарски свет, те би немачки Аристотел своју „Политику“ почео према тим приликама: „Човек је друштвена, али сасвим неполитичка животиња“.<sup>41)</sup>

Нови правац критике није у томе да се свет антиципира догматски, него да се нови свет жели наћи тек помоћу критике старог. Филозофија не може посезати у своје тезге за решење свих загонетки, јер је увучена у вртлог борби. Тиме је постала световном. „Ако конструирање будућности и давање коначних рјешења за сва времена није наша ствар, онда је утолико сигурније шта треба да извршимо у садашњости, мислим на *безобзирну критику свега постојећег*. — безобзирну у том смислу да се критика не боји нити својих резултата, нити сукоба с постојећим силама“.<sup>42)</sup>

Стога Маркс није за то да се пободе догматска застава, него да се објасне њихови ставови. „Тако је особито *комунизам* догматска апстракција, при чему немам у виду неки замишљени и могући комунизам, него стварно постојећи комунизам како га проповиједају Cabet, Dézamy Weitling итд. Овај комунизам је само посебна појава хуманистичког принципа која је инфицирана својом супротношћу, приватним власништвом. Укидање приватног власништва и комунизам нису; стога ни у ком случају идентични, а с комунизмом нису случајно, него нужно настала друга социјалистичка учења, као Fou-

<sup>35)</sup> Исто, стр. 239.

<sup>36)</sup> Исто, стр. 227.

<sup>37)</sup> Исто, стр. 228.

<sup>38)</sup> Исто, стр. 225.

<sup>39)</sup> Исто, стр. 225.

<sup>40)</sup> Марксово писмо Ругеу, Келн, маја 1843. МЕД, том 3, стр. 116.

<sup>41)</sup> Исто, стр. 117.

<sup>42)</sup> Марксово писмо Ругеу, Кројснах, септембра 1843. МЕД, том 3 стр. 120.



rier-ovo, Phrudonovo итд., јед је сам комунизам само посебно, једно-страно остваривање социјалистичког принципа.

А и сам социјалистички принцип у цјелини само је једна страна, која погађа *реалност* праве човјекове суштине. Ми се исто тако морамо бринути и за другу страну, за теоријску егзистенцију човјека „дакле, да религију, науку итд. учинимо предметом наше критике“.<sup>43)</sup>

Ако су овде питања комунизма тек начета, материјалистичко схватање је већ утемељено. Маркс указује да политичка држава упада у противречност између свог идеалног одређења и својих реалних претпоставки, али да се из сукоба политичке државе са самом собом да развити социјална истина. „Као што је *религија* садржај теоријских борби човјечанства, тако је и *политичка држава* садржај његових практичних борби“.<sup>44)</sup> Политичка држава под посебним видом изражава све друштвене борбе, потребе, и истине. Најспецијалније политичко питање, разлика између сталешког и представничког система, мора бити предмет критике, пошто „ово питање изражава на *политички* начин разлику између владавине човјека и владавине приватног власништва“.<sup>45)</sup>

Овде се види да су сви основни елементи Марксовог развијеног хуманизма већ у процесу синтезе с елементима материјализма и дијалектике. Одлучујући корак учињен је дубљом критиком Хегелове филозофије и критиком Хегелових критичара — Фојербаха и Бауера.

Критика Хегелове филозофије у лето 1843. године почиње од „Основа филозофије права“ као критика Хегелове филозофије државног права. У рационалном виду Хегелова поставка је да су фамилија и грађанско друштво делови државе. Док фамилија и грађанско друштво збиља сами себе претварају у државу (они су покретачка снага), према Хегелу, напротив, њих је створила збиљска идеја. Маркс ову преметачину објашњава уз параграф 262: „Чињеница од које се полази не узима се као таква него се схваћа као мистични резултат. Оно што је збиљско постаје феномен, али идеја нема никаквог другог садржаја осим тог феномена. Исто тако, идеја нема никакав други смисао осим логичког: „да буде за себе бесконачни збиљски дух“. У овом параграфу је дан сав мистериј филозофије и Хегелове филозофије уопће“.<sup>46)</sup>

За разлику од Хегелове апстракције, Маркс људе објашњава друштвено, односно историјски. Уз параграф 277. он примећује: „Ова бесмислица испољила се код Хегела због тога што он државне послове и дјелатност схваћа апстрактно за себе, а посебну индивидуалност као њихову супротност; али он заборавља да је посебна индивидуалност људска индивидуалност и да су државни послови и дјелатности људске функције; он заборавља да суштину „посебне личности“ није њена брада, њена крв, њен апстрактни физис, већ њен

<sup>43)</sup> Исто, стр. 121.

<sup>44)</sup> Исто.

<sup>45)</sup> Исто.

<sup>46)</sup> Маркс, *Критика Хегелове филозофије државног права*. МЕД, том 3, стр. 9.

*социјални квалитет* и да су државни послови етц. само начини опстојања и дјеловања социјалних квалитета људи. Разумије се, дакле, да индивидууме, уколико су носиоци државних послова и власти, треба посматрати према њиховом социјалном, а не према њиховом приватном квалитету".<sup>47)</sup>

Насупрот Хегелову схватању да народ без монарха јест безоблична маса, која није држава и нема никаквих одредби, наимае да Хегел полази од државе и претвара човека у субјективiranу државу, демократија полази од човека и претвара државу у објективiranог човека. У демократији је устав народа, а у монархији је народ устава. Демократија је решена загонетка свих устава. У демократији политичка држава ишчезава. Демократија је суштина сваког државног устава, социјализирани човек. „Човјек није ту ради закона, већ је закон ради човјека; оvdје је *људско опстојање*, док је у другим формама *законско опстојање*. Ово је основна диференција демократије".<sup>48)</sup>

Демократија има хуманистички принцип, а бирократија језуитски, теолошки. Бирократија је „државни формализам”, односно „држава као формализам”. Бирократија, која важи себи као највиши циљ државе, државне циљеве претвара у своје, а своје циљеве претвара у државне. Поједини бирократа државни циљ претвара у свој приватни, у трку за вишим положајима, у прављењу каријере. Општи дух бирократије је *тајна*, мистерија која се одржава у њој самој путем хијерархије. Укидање бирократије могуће је само тако да општи интерес постане стварни.<sup>49)</sup>

У „Прилогу јеврејском питању” Маркс развија хуманизам у критици религијске и политичке еманципације према људској еманципацији. Бауерову грешку Маркс налази у томе што он критикује само „хришћанску државу”, а не „државу уопште”, што не истражује однос политичке еманципације према људској еманципацији, што не развија противречност између државе и религије уопште у противречност између државе и њених претпоставки уопште. „*Политичка еманципација од религије није проведена, непротиврјечна, еманципација од религије, јер политичка еманципација није проведена, непротиврјечни начин људске еманципације*”.<sup>50)</sup> Човек се посредством државе ослобађа једне ограничености на ограничен, апстрактан, делимичан начин, заобилазним путем: „Држава је посредник између човјека и човјекове слободе”.<sup>51)</sup>

За Маркса је свака еманципација *свођење* човекова света, чо- векових односа на *самог човека*. У сфери политике еманципација је *свођење* човека на члана грађанског друштва, на егоистичног независног индивидуума, с једне и с друге стране на грађанина, на моралну особу. „Тек кад збиљски индивидуалан човјек постане *родно биће* у свом емпиријском животу, у свом индивидуалном раду, у

47) Исто, стр. 19.

48) Исто, стр. 27.

49) Исто, стр. 40—42.

50) Маркс, *Прилог јеврејском питању*. МБД, том 3, стр. 128—130.

51) Исто, стр. 130.

својим индивидуалним односима, тек кад човек спозна и организира своје „forces progres” као друштвене снаге и стога више не буде од себе дијелио друштвену снагу у облику политичке снаге, тек тада ће човекова еманципација бити довршена”.<sup>52)</sup>

На класно становиште дошао је Маркс у Уводу Прилога критички Хегелове филозофије права. Ту хуманизам повезује с пролетаријатом и његовим револуционисањем. Пролетаријат у филозофији налази своје духовно оружје, а филозофија у пролетаријату своје материјално оружје.<sup>53)</sup>

Особеност овог дела је питање може ли Немачка доћи до револуције. Ослобођење Немачке практички је могуће једино на становишту оне теорије која човека проглашава за највишу суштину човека. Револуција је могућа кад се револуционира основа. Отуда еманципација Немца јест еманципација човека. „Глава те еманципације је филозофија, а њено срце пролетаријат. Филозофија се не може остварити без укидања пролетаријата, пролетаријат се не може укинути без остварења филозофије”.<sup>54)</sup>

Најзначајније целовито дело о хуманизму, међутим, из овог периода, јесу Марксови „Економско-филозофски рукописи” из 1844. године. У каснијим делима Маркс се више бавио посебним проблемима хуманизма, а у овом делу средишње место заузима теорија отуђења.

---

<sup>52)</sup> Исто, стр. 143—144.

<sup>53)</sup> Маркс, *Прилог критички Хегелове филозофије права*. Увод. МЕД, том 3, стр. 160.

<sup>54)</sup> Исто.

## NAISSANCE DE L'HUMANISME DE MARX

### — Résumé —

L'auteur décrit le côté humanitaire du développement de l'esprit de Karl Marx (1818—1883) à partir de son âge scolaire et ses premières oeuvres publiées jusqu'aux célèbres „Manuscrits économiques et philosophiques”.

Le jeune Marx avait vite passé le chemin depuis l'exaltation romantique, le libéralisme ardent et l'idéalisme philosophique jusqu'au matérialisme dialectique. Durant ce temps-là son humanisme changeait d'habit philosophique et idéologique et s'est affirmé comme un point de vue complet sur le monde dans l'unité inséparable du matérialisme et de la dialectique. L'exposé de l'évolution de l'humanisme de Marx met en lumière la voie du développement de ses idées philosophiques, scientifiques et théoriques dans son intégrité. Autant que théoriquement, l'humanisme de Marx se développait dans la pratique. La cohérence du côté théorique et du côté pratique est la particularité de l'humanisme de Marx qui met en évidence son importance historique et mondiale dans les mouvements humanitaires et dans les opinions. Même dans l'époque considérée, Marx a déjà épanoui l'étude révolutionnaire et attiré l'attention sur le prolétariat révolutionnaire. C'est de cette manière qu'il a décelé la lutte historique concrète et les forces sociales qui introduisent l'humanité dans une société des hommes libres.